

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ
МИНИСТРЛІГІ

Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және
инжиниринг университеті
Манғыстау облыстық мәдениет басқармасы

«НОҒАЙЛЫ ЖЫРЛАРЫ ЖӘНЕ МҰРЫН ЖЫРАУ
ФЕНОМЕНІ»

халықаралық ғылыми-практикалық конференция жинағы

8 желтоқсан, 2014 жыл

Ақтау қаласы

Сарбасов Болатхан Сергазыұлы
профессор м.а., ф.ғ.к.
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің

Мақал-мәтел – халық мұрасы

Мақал-мәтел қай халықтың болсын ауыз әдебиетіндегі көлемі шағын, мазмұны бай, тілі көркем жанрға жатады. Мақал-мәтелдер халықпен бірге жасайды. Біреулері ескіріп, қолданудан шығып, екіншілері жанарып, туындап жатады. Мақал мен мәтелді де әуелде жеке адамдар шығарды. Оны біреуден біреу естіп, айтып таратады, өңделеді, өзгертіледі, сөйтіп, халықтық мұраға айналады. Демек, мақал-мәтелді де белгілі бір халықтың өмірде көрген-білгені, жасаған қорытындысы, ақыл-ойы деуге болады. Мақал-мәтел көркем шығармада көп қолданылады. Ақын-жазушылар шығармаларында халық даналығын пайдаланумен бірге, сол үлгілермен өздері де жаңа мақал-мәтелдер шығарады. Мысалы, Ы.Алтынсаринның «Аш бала тоқ баламен ойнамайды, тоқ бала аш болам деп ойламайды» - дейтін сөзі мақалға айналып кеткен [1, 21б.].

Мақал – нақыл, өсиет түрінде айтылатын философиялық ой түйіні, сөз мәйегі. Мақал, көбінесе, өлеңдік өрнекпен, сабырлы, салмақты ырғақпен айтылады. Қара сөзбен, шешендікпен айтылатын мақалдар да бар.

Қазақ – сөз қадірін біліп, қасиетті сөзді қастерлеп, аузынан тастамай, данышпандығын өнеге ретінде өлеңмен өрнектеп, терең мағыналы сөздермен зерлеп келе жатқан халық. Сөз зергерлерінің аузынан шыққанды үздіксіз үлгі етіп, ұрпақ тәрбиесіне парықтап пайдалану дәстүрге айналған. Әсіресе қариялар мақалдап, маңызды сөйлеуді борышым деп санайды, онсыз қарт адамның сөзінің қадірі болмайды.

Отбасында ата-аналар бала тәрбиесіне лайықтап: «Ана тілін алмасаң, арың кетеді», «Әке – тірегін, ана – жүрегін», «Сабыр түбі – сары алтын», «Еріншектің ертеңі таусылмайды», «Көзің ауырса, қолыңды тый, ішің ауырса, асыңды тый», «Іс істесең, ретін тап», т.б. мақалдарды жиі айтады.

Баланың өмір тәжірибесі аз, сондықтан, оған айтылатын ақыл-насихат, өнеге, өсиет әрі әсерлі, әрі ойда қалатындай мәнді болуы керек. «Ұяда не көрсен, ұшқанда соны ілерсің» дегендей, ана тілін ардақтауға үйретіп, ой қисындарын сөз жүйесіне келтіре алу қабілетін дамыту үшін, ата-ананың мақалдап сөйлеуінің маңызы зор [2, 15б.].

Фольклордың басқа түрлері сияқты мақал-мәтелдер – халық оқулығы, өсиеті. Олар жастарды тәрбиелейді, жамандықтан сақтандырады. Ең алдымен қарапайымдылыққа, ұйымшылдыққа мегзейді, еңбекке, ерлікке баулиды. Адалдықты, адамгершілікті мақтап, насихаттай отырып, оған қарама-қарсы арамдық, қараулық, өтірік-өсек, жалқаулық, ұрлық, екі жүзділік секілді жарамсыз мінез-құлықтар сыналады.

Мақал-мәтел – халықтың сан ғасырлық көрген-білгенінен, бастан кешкен уақиғаларынан қорытқан ақыл-ойының жиынтығы, анықтамасы, табиғатта,

Мақал-мәтелдер фольклор жанрының бір түрі. Осыған байланысты мақал-мәтелдер, біріншіден, халық ауыз әдебиетінің ерекшеліктерін бойына сақтаса, екіншіден, қазіргі жазба әдебиетіне өзінің халық тілінде жасалған формасын ешбір өзгертпей еніп отыр.

Жоғарыдағы мысалдардан мақал-мәтелдердің бірнеше түрлі болатынын және жасалу әдістері де алуан түрлі болып келетінін аңғарамыз. Бірақ, бұлардың барлығына тән қасиет - өмір құбылыстарының мәнін, сыр-сипатын ашып, қорытынды жасауға бейімділігі. Мақал-мәтелдерді шығарушы, әрі таратушы - халық. Мақал-мәтелдер халықтың рухани бай өмірінен, ой-қиялынан, ақылынан туады. Халық - мақал-мәтелдерді өте жоғары бағалайды. Бұған дәлел ретінде: «Сөздің көркі - мақал», «Мақал - сөздің атасы» деген мақал-мәтелдерді мысалға келтіруге болады.

Мақал-мәтелдердің табиғатының күрделілігі, оның көнелігі мен қолдану аясының кеңдігінде. Белгілі бір жағдайға, тақырыпқа байланысты шебер айтылған ұтымды, тиісті нақыл сөздер ауыздан-ауызға көшіп, ел арасына анау айтқандай, мынау айтқандай деп шешеннің есімімен қосарлана жүрген еді. Ал, кейін шығарушының есімі ұмытылып, ұтымды, орынды қолданылған сөздер халық сынынан өтіп, өңделіп, мақал-мәтелдерге айналып кеткен [5,76б.].

Қазақ фольклорының көне жанрларының бірі мақал-мәтелдер ата-бабаларымыздың өткен өмірінен мол мағлұмат беретін мұралардың қатарына жатады. Өйткені, халық сан ғасырлық тәжірибеден көрген-түйгендерін қорыта келіп, ұрпақтарына «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін» ұсынады. Адамзаттың өскелең өміріндегі қажеттіліктерді екшелеп, ел жадында өшпестей қашалады. Бейнелі кестелермен өрілген мақал-мәтелдерде халықтың наным-сенімі, әлеуметтік құрылысы, өмірлік қағидасы, дүниетанымы, тұрмыс-тіршілігі жан-жақты көрініс табады.

Қорыта айтқанда, мақал-мәтелдер жанры бұрынғы мақал-мәтелдердің жақсы да қадірлі қасиеттерін және өздеріне тән ерекшеліктерін бойына сақтай отырып дамып келеді. Фольклор жанры ішінде халық арасына ең көп тарағаны және ұзақ өмір сүретіні де осы мақал-мәтелдер. Мақал-мәтелдер бір дәуірдің жемісі ғана емес, олар халықтың тарихымен тығыз байланыста. Мақал-мәтелдер - халықтың ғасырлар бойы атадан балаға мұра ретінде қалдырып келе жатқан асыл қазынасы.

Әдебиет:

1. Адамбаев Б. Халық даналығы. Алматы, 1976
2. Қазақтың мақалдары мен мәтелдері. Алматы, 2009
3. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. Алматы, 1989
4. Әлімбаев М. Өрнекті сөз - ортақ қазына. Алматы, 1967
5. Әлімбаев М. Халық ғажап тәлімгер. Алматы, 2001

Резюме

В статье рассматриваются вопросы изучения пословиц и поговорок как часть народного наследия.

Х.Досм

Қ

Қазақ жариялау іс мұралы аби таралуына а ауқымда қа ұлттық поэ енбектеріні

«Қаза

«Қырық ба батыры» Қ. кемелденген берумен бір үлгі болған ескертіп ке басылып ш атақты эпи жыршылар Сонымен б мол екенді болғандығы сынды әдеб

Мұры

«Ақын жы (2006) және

Ғалы

жылдарына «Ғылым»

168-170 б Н.Сауранба

М.Ғабдулла ғалымдард

тоқталып, салалы да

орны бар қарастыры

өтеді. Қ.Сы зерттеу іс

48. Викторин В.М. Персонажи преданий и ритуалов у торок Астраханского края и Ногайский героический эпос.....	281
49. Қабекенов Ғ.У., Нұрмұхамбетова Р.А. Қазақ халқының жырлары мен шешендік шығармаларындағы қарттық психологиясының сипатталуы.....	286
50. Қаримсакова Б.А. «Күлтегін» жыры мен ақын-жыраулар поэзиясының бейнелі.....	292
51. Ақбердыева Б. Мифологиялық танымдағы «байланыстырушылар» немесе «медиаторлар» институты.....	299
52. Жеткізгенова Ә. Т. «Қайнаған тілмен қазаным, қайнарлы қара бұлақпын» (Жырау Ұзақбай Қазжанұлы шығармашылығы негізінде).....	304
53. Сарбасов Болатхан Серғазыұлы Мақал-мәтел – халық мұрасы.....	309
54. Аяпова Г. Б.Қ. Сыдықұлы зерттеулеріндегі Мұрын жырау мұрасы.....	313
55. Қамарова Н.С. Өміршең жанрдың өрісі.....	317
56. Мамбетова А. Особенности изучения традиционных ремесел как объектов нематериального культурного наследия казахов.....	321

5-СЕКЦИЯ. ЖАС ҒАЛЫМДАР ЗЕРДЕСІ

57. Хасанова М. Т. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі түр-түске байланысты фразеологиялық бірліктердің семантикалық құрылымы.....	327
58. Дүйсен І.Қ. Түркі тілдеріндегі (қазақ, түрік және өзбек тілдеріндегі) әйелге байланысты туыстық атаулар.....	333
59. Абдиганарова Г.А. Қазақстанның тілдік жағдаяты және тілдік пуризм кезеңдері.....	338
60. Амалова А.О. Табылды Досымов – бард ақын.....	345
61. Избасарова Ә. Н. Қазақ поэзиясындағы Жәңгір хан бейнесі.....	353
62. Жанғазиева Ү. «Едіге» жырының қазақ, татар нұсқаларында образдардың берілуі.....	361
63. Темірғалиева Ақтолы Лингвистикада жарнама тілінің зерттелуі.....	366
64. Аманова Ж. Жеткіншектік кезеңде болатын психологиялық ерекшеліктер.....	371
65. Сармурзина П.О. Әлеуметтік жүйені басқарудың мәселелері.....	376